

bestanddelen van het werk, waarvan het bezit voor ieder die zich op de hoogte wil stellen der hoofdlijnen in de vroeg-middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden welhaast onontbeerlijk is.

H. Halbertsma

Ute Bader, *Geschichte der Grafen von Are bis zur Hochstadenschen Schenkung (1246)* (Dissertatie Bonn 1975, Rheinisches Archiv 107; Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1979, xl + 430 blz., DM 78,—, ISBN 3 7928 0429 8).

Met deze studie beoogt de schrijfster een bijdrage te leveren aan de 'Landesgeschichte' van het Rijnland, maar zij acht het onderwerp daarnaast van meer dan regionaal belang vanwege de grote betekenis van sommige individuele familieleden en de 'Königsnahe' van het geslacht. De wijze waarop de graven van Are hun bezittingen en rechten bijeengegaard hebben noemt zij exemplarisch voor de inspanningen die een groot aantal grafelijke en edelvrije geslachten zich heeft getroost om een territorium op te bouwen. Ikzelf zou er nog aan toe willen voegen dat het verheugend kan worden genoemd dat nu eens een keer uitvoerig aandacht wordt besteed aan oorsprong en fortuin van een geslacht dat - ondanks een veelbelovende start - niet erin is geslaagd om een territoriale staat op te bouwen en zich te scharen onder de gelederen van de laatmiddeleeuwse landsheren.

Aan de beschrijving van de eigenlijke graven van Are gaat een uiteenzetting vooraf over een adellijk geslacht waarvan verschillende leden de naam Sigebodo droegen en dat verwant was aan de graven van Limburg. Deze Sigebodo's traden vooral op in een gebied dat begrensd wordt door de rivieren de Moezel, Rijn en Maas en hun bezittingen worden later grotendeels aangetroffen in het bezit van de graven van Are. Nadat de laatste Sigebodo in 1073 was overleden zonder kinderen na te laten, trad er in de familie een splitsing op waardoor de respectievelijke takken van de graven van Are en van de graven van Limburg ontstonden. Graaf Theoderich I van Are, die volgens de schrijfster voorkomt in de periode 1087-1126, wordt beschouwd als de stamvader van de graven van Are. Hij was de eerste die de geslachtsnaam 'Van Are' voerde, die afgeleid is van de burcht Altenahr die gelegen is aan de Ahr. Problematisch is het dat de schrijfster als eerste vermelding van deze Theoderich I van Are een in een oorkonde uit 1087 vermeide 'Theodericus de Herlar' opvoert. De aanduiding 'de Herlar' zou volgens haar verwijzen naar Theoderichs allodiale heerlijkheid Heerlen en pas vanaf het eind van de elfde eeuw zou deze Theodericus de Herlar zich 'comes de Hara' genoemd hebben en grafelijke rechten verworven hebben. Zelf heb ik elders (*Tijdschrift voor Geschiedenis*, 93, (1980) 378) op mijns inziens betere gronden de genoemde Theodericus de Herlar opgevoerd als stamvader van het geslacht Van Herlaar. Deze eerste graaf van Are bezat allodia die verspreid lagen over een gebied dat zich uitstreckte vanaf de noordelijke Eifel tot in Limburg, waarbij de heerlijkheid Heerlen ca. tot een van de belangrijkste mag worden gerekend. Ook had hij grafelijke rechten in de Eifel- en Zülpichgouw en hield hij van de Duitse koning onder andere de wildban aan de rivier de Ahr en de burcht Altenahr in leen. Verder bezat hij hoven van de abdij Prüm en verschillende voogdijen. Qua sociale positie behoorden Theoderich I van Are en zijn opvolgers tot de top van de Rijnlandse adel. Verschillende familieleden hebben ook hoge geestelijke posities bekleed. Voor de Nederlandse geschiedenis kan in dit verband worden gewezen op de uit dit geslacht stammende bisschop van Utrecht Dirk van Are (1198-1212).

Na het kinderloos overlijden van graaf Theoderich II van Are werd het familiebezit in 1166 verdeeld tussen een oom en een neef van hem, waarmee de twee takken Nürburg-

Neuenahr en Are-Hochstaden ontstonden. De burcht Altenahr en de wildban aan de Ahr bleven in gemeenschappelijk bezit. De tak Are-Hochstaden zou in de loop der jaren steeds de machtigste en aanzienlijkste van de twee zijn, onder andere doordat de genoemde oom graaf Otte van Are zijn vermogen aanzienlijk wist uit te breiden door zijn huwelijk met de erfdochter van het geslacht Hochstaden. Omstreeks 1176 vond een tweede deling plaats, doordat zich van de tak Are-Hochstaden de tak Wickrath afsplitste en het bezit grotendeels versnipperd raakte. Het lot van de graven van Are werd bezegeld door het uitsterven van de mannelijke lijn van de tak Are-Hochstaden. Het bezit van de in 1246 zonder kinderen overleden graaf Theoderich II van Are-Hochstaden ging toen over in handen van zijn oom Friedrich, die zijn geestelijke status ervoor opgaf, maar nog in hetzelfde jaar door zijn broer aartsbisshop Konrad van Keulen ertoe werd overgehaald om de gehele erfenis aan de Keulse kerk te schenken. Deze zogenaamde Hochstadense schenking is het chronologisch eindpunt van het boek. De erfenis van de graven van Are is dus grotendeels ten goede gekomen aan het wereldlijk territorium van het aartsbisdom Keulen, al zijn er ook delen van het Arer bezit in handen van de graaf van Gulik gekomen. Tot een territorialisering van de uitgebreide bezittingen is het ten tijde van de graven van Are nooit gekomen. Weliswaar kwam het territorialiseringsproces in het Nederrijnse gebied pas na de Hochstadense schenking goed op gang, maar de schrijfster wijst er in dit verband op dat de erfdelingen van 1166 en 1176 mogelijke aanzetten tot de vorming van een territoriale staat in de kiem hebben gesmoord.

De auteur heeft haar boek in drie chronologische hoofdstukken ingedeeld. Deze drie hoofdstukken zijn op ongeveer identieke wijze onderverdeeld in thema's als genealogie, sociale positie, politieke relaties, relaties tot geestelijke instellingen en bezittingen. De strenge onderverdeling vergemakkelijkt het opzoeken in het boek, maar vergroot niet bepaald de leesbaarheid. Het is daarom te betreuren dat de auteur geen op zichzelf staande samenvattende conclusies heeft toegevoegd aan de thematische onderdelen van de hoofdstukken. Talloze feiten trekken nu aan de lezer voorbij maar samenhangen zijn vaak moeilijk zichtbaar. Zo geven de paragrafen over de relaties met de kloosterwereld opsommingen per orde waarbij klooster voor klooster wordt behandeld. Het kan daarbij voorkomen dat de familie met een bepaald klooster of kapittel veelvuldig contact blijkt te hebben gehad, maar ook dat er slechts één keer sprake is van een contact met een bepaalde instelling. Het probleem of er bijvoorbeeld een relatie is tussen de contacten met kloosters in een bepaalde regio en een doelbewuste territoriale politiek komt niet aan de orde. Mogelijk had een geografische ordening van de relaties hier nog meer resultaten kunnen opleveren dan de opsommingen die nu worden gegeven. Sommige titels van paragrafen klinken pretentius: zo vinden we onder de aanduidingen 'innere Verhältnisse' eigenlijk niet meer dan opsommingen van alle bezittingen van de graven. Een incidenteel overgeleverd dienstliedenrecht uit het midden van de twaalfde eeuw wordt behandeld na de veelbelovende kop 'Die rechtliche und soziale Stellung der abhängigen Leute' (289). Teleurstellend is het dan om slechts een gedetailleerde parafrase van dit dienstliedenrecht aan te treffen, te meer omdat een positiebepaling ten opzichte van andere overgeleverde dienstliedenrechten helaas achterwege blijft. Ook vind ik het jammer dat niet in een vierde hoofdstuk een overzicht wordt gegeven van alles wat bekend is over de wijze waarop de graven van Are hun uitgebreide bezitscomplex hebben bestuurd. Nu is dit aspect te veel verbrokkeld en daardoor op de achtergrond geraakt.

Desondanks heb ik al lezend en bladerend bewondering gekregen voor de wijze waarop hier een haast niet te overziene massa gegevens tot een overzichtelijk geheel is samengevoegd, waarbij het resultaat zeker meer is dan een genealogie van de graven van Are.

De toegevoegde uitklapbare genealogische tabel en dito kaart van de Arer bezittingen vormen tenslotte een aangename steun bij de bestudering van dit boek.

J. Kuys

E. J. Harenberg, ed., *Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326* (Rijks Geschiedkundige Publikatiën; Den Haag: Nijhoff, 1980, xliii blz.+ 64 documenten + 32 blz. indices, losbladig, ISBN 90 247 2310 8).

Dit eerste stuk van wat ooit het corpus moet worden van de oorkonden betreffende Gelre en Zutphen tot 1326, wekt ontzag en bewondering op van zowel de argeloze als de doorgewinterde gebruiker. De heer Harenberg presteerde eruditie van de bovenste plank, en hij experimenteerde met een bijzonder originele formule. In plaats van te wachten tot een chronologisch of geografisch afgerond pakket oorkonden klaar was, leverde Harenberg ons meteen die documenten die samenzaten in een beperkt aantal archief fondsen. De heuristisch zit noodgedwongen vast aan het systematisch uitkammen van het ene fonds na het andere. Per fonds uitgeven is dus stellig de snelste weg, al moet men het losbladige systeem op de koop nemen, en zal de gebruiker de later gedrukte stukken zorgvuldig tussen die van dit eerste pakket moeten schuiven. Bovendien werd hier rechtstreeks van de schrijfmachinetekst naar de offset gestapt, zodat alle tussenschakels met bijhorende zetfouten uitgeschakeld werden; ik vind deze typografie daarom alleen reeds heel handig, al valt de druk wel wat bleekjes uit.

De eruditie die over dit eerste pak van 64 oorkonden uitgestrooid wordt is inderdaad van een nog nooit geziene overvloed en accuratesse. De beschrijving van de beschrijfstof beperkt zich niet, zoals weleer, tot hoogte en breedte; maar geeft ook precies het verloop van de randen, en stipt aan hoe soepel het perkament is, hoe doorschijnend, hoe ruw of glad, en of er sporen zijn van calcinatie. Er wordt trouw vermeld of de pliek al of niet een deel van de marge bedekt, of zelfs een deel van de tekst, 'met eventuele afvloeiing van de nog natte inkt op de binnenzijde van de pliekomslag' (xxii-xxiii). Voor de kleur van de inkt wordt niet volstaan met 'bruin' of 'zwart'; de schakering wordt heel precies aangeduid aan de hand van de Münchense Schwaneberger Farbführer uit 1968. Voor de rugnotities wordt geen vrede genomen met de transcriptie en datering van deze archiefaantekeningen, maar wordt zo mogelijk opgespoord of notities van dezelfde hand op andere stukken voorkomen, met vermelding van de jongste van de reeks, die dan meteen de terminus-post-quem van die aantekeningen oplevert.

Hoewel ik zelf bij het uitgeven van teksten nooit zo ver ben gegaan in de precieze beschrijving der dingen, zal men, terwijl ik het bovenstaande schrijf, geen zweem van ironie op mijn lippen ontdekken. Op puur theoretisch vlak zijn alle geraffineerde indicaties uit Harenbergs presentatie wetenschappelijk nuttig en zinvol. Elk van de beschreven elementen, of nu de inkt donkersiënna-violetbruin (doe. 1233.12.31), dan wel violetbruin-siënnadonkersiënnakleurig (doe. 1239.12.31) is, of nu onder de kwartslamp de afdruk van een voormalige streng zichtbaar wordt of niet, of de bovenrand van het perkament een horizontaal sneetje vertoont van 4 mm (of van 6 mm), of het perkament deels middelmatig en deels goed gekrijt is, elk van deze constatering is een zinvol criterium voor het bepalen van de herkomst der oorkonden (kanselarij, destinataris, of buitenstaander) en voor de authenticiteitskritiek. Elk van deze honderden formele kenmerken moet immers wel of niet beantwoorden aan de normen van de tijd, opdat een oorkonde als authentiek of als falsum thuis gewezen zou kunnen worden.